

güçlendirmeye çalıştıysa da bu yeterli olmadı.

Endülüs Emevîleri donanmaya önem verip bazı sahil şehirlerinde tersane inşa ettiler. Bilhassa Normanlar'ın saldırılarından sonra II. Abdurrahman güçlü bir donanmaya olan ihtiyacı hissetti ve yeni tersaneler kurdu (DİA, I, 151). III. Abdurrahman, Fâtımî donanmasının Meriye (Almeria) Limanı'na saldırması ve oradaki gemileri yakması üzerine Meriye'de büyük bir tersane inşa ettirdi ve donanma kısa sürede yenilendi. III. Abdurrahman'la birlikte Endülüs donanması önemli bir gelişme kaydetti. Bu donanma sayesinde Kuzey Afrika'da Fâtımî hâkimiyeti zayıflatıldı ve İspanya'nın kapısı durumundaki Tanca ve Sebte sahil şehirleri Endülüs Emevî Devleti'ne bağlandı. II. Hakem 353 (964) yılında Meriye'ye giderek tersaneyi inceledi ve yeniletti. O sırada donanma 300 kıta gemiye sahipti (İbnü'l-Hatîb, I, 478-479).

Yûsuf b. Tâşfîn'in Tanca ve Sebte'yi ele geçirmesi Murâbitlar'da deniz kuvvetlerinin kurulması açısından önemli bir gelişme oldu. Bu iki şehirdeki tersanelerden ve Endülüslü denizcilerden yararlanıldı. Endülüs'e geçişten sonra donanmaya daha çok önem verildi. Murâbit donanması, 1116 yılında Mayurka (Majorca), Minorca ve Yâbise adalarını İtalya şehir devletlerinden geri aldı; 516'da (1122) Sicilya üzerine giderek Normanlar'a ağır zayıat verdirdi. Denizciliğin güçlenmesi dış ticarete etkili oldu. Normanlar'la rekabet eden Murâbitlar, iki yakayı kontrol altına almak için sahil boyunca "mehâris" denilen müstahkem kale ve hisarlar yaptırdılar. Muvahhidler zamanında deniz kuvvetleri daha da gelişti. Batı kaynaklarında Mamora (Ma'mûre) olarak geçen Mehdiye'de önemli bir tersane bulunmaktaydı. Abdülmü'min el-Kûmî ihtiyaç duyduğu 120 gemiyi burada inşa ettirmişti (DİA, XXVIII, 386). Onun zamanında donanma üssü Endülüs'ten Mağrib'e taşındı ve Sebte donanmanın merkezi haline getirildi. Sebte, Tanca, Selâ, Mehdiye ve Endülüs'te tersaneler yayıldı. 557'de (1162) bu tersanelerde seksen tanesi Endülüs'te olmak üzere 400 parça gemiden mürekkep bir donanma inşa edildi. Ebû Yûsuf el-Mansûr zamanında donanma daha da güçlendirildi. Ancak son dönemlerde ihmal edildi ve ikâb savaşıdan sonra adı anılmaz oldu. Merînî Sultanı Ebû Saîd II. Osman (1310-1331) sahillerin daha iyi korunabilmesi için Selâ şehri tersanesinde yeni bir donanma inşa edilmesini emretti. Sultan Ebû Fâris zamanında Gîrnata Nasrî ordusu karadan,

Merînî donanması denizden hareket edip hıristiyanların eline geçmiş olan Cezîre-tülhadrâ'yı geri aldılar.

Büyük Selçuklular döneminde ilk gemi Sultan Berkıyaruk zamanında (1092-1104) Basra yöneticisinin nâibi İsmâil b. Arslancık tarafından inşa ettirildi. Anadolu Selçuklular'ında I. Süleyman Şah'ın vekili Ebül-Kâsım, Gemlik'te (Kios) gemi inşa ettirmek istedi, ancak gemiler yapıldığı sırada Bizans tarafından yakıldı. Alanya'nın (Alâiye) I. Keykubad tarafından fethi sırasında gemiler kullanıldı ve burada bir tersane yaptırıldı. Sinop ve Antalya'da da tersane bulunuyordu. Ayrıca Beyşehir gölü kıyısında I. Keykubad'ın yazlık merkezinde iki gözlü küçük bir tersane vardı. I. Keykubad döneminde Anadolu Selçuklu donanması deniz aşırı seferler gerçekleştirdi. Selçuklular'da donanma kumandanları "reisül-bahr, melikü's-sevâhil, emîr-i sevâhil" unvanlarını taşıyordu (DİA, XXXVI, 391). Denize sahili olan beyliklerde de tersane ve gemi yapımına önem verildi. Ege sahillerinde denizcilik faaliyetlerine girişen, İzmir ve civarındaki adalarda egemenlik kuran ilk Türk beyi Çaka Bey bölgede hâkimiyet sahasını genişletti ve Bizans'ın ciddi rakibi oldu. Menteşeoğulları, donanmalarıyla Ege ve Akdeniz'de Haçlı gemilerine karşı sürekli harekâta bulundular ve Rodos'u fethetmeye çalıştılar. Aydınogulları Beyliği, Ege denizi ve Mora sahillerine yaptığı deniz seferleriyle büyük başarı elde etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Sebeos, *The Armenian History Attributed Sebeos* (trc. R. W. Thomson v.dğr.), Liverpool 1999, s. 144; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr* (Torrey), s. 90, 127; *el-İmâme ve's-siyâse*, II, 57; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 169; Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürücü'z-zehab*, Kum 1984, I, 380; Bekrî, *el-Muğrib*, s. 38-39; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 270, 303; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 478-479; Kal-kaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), V, 114; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 213; II, 189 vd.; a.mlf., *İttî'âzü'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1367/1948, s. 101, 102, 192; Makkarî, *Nefhu't-îb*, I, 162; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 156 vd.; *Târihu'l-bahriyyeti'l-Mısrıyye*, Kahire 1973, tür.yer.; Suâd Mâhir, *el-Bahriyye fi Mısrî'l-İslâmiyye ve âşârü-he'l-bâkıye*, Cidde 1399/1979, s. 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318; Mûsâ Lebkâl, *el-Mağribü'l-İslâmî*, Cezayir 1981, s. 70 vd.; Zirîkfî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 284; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 252-256; Ali M. Fehmî Şitâ, "el-Merkezü'l-bahrî ve Dârü's-sinâ'a fi İfrîkiyye fi'l-'ahdi'l-İslâmiyyi'l-evvel", *Mecelletü Külliyyeti'l-'ulûmi'l-ictimâ'iyye*, sy. 1, Riyad 1397/1977, s. 385 vd.; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman II", *DİA*, I, 151; Nebi Bozkurt, "Bahriye", a.e., IV, 495 vd.; Mücteba İğürel, "Çaka Bey", a.e., VIII, 187-188; Ahmet Kavas, "Mehdiye", a.e., XXVIII, 386; Erdoğan Merçil, "Selçuklular", a.e., XXXVI, 391.

NEBİ BOZKURT

TERSÂNE-i ÂMİRE

Dârüssinâa-i Âmire de denilen Tersâne-i Âmire, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Gelibolu'da teşekkül eden ve sonraları devletin genişlemesine paralel olarak İstanbul Haliç'te esaslı bir teşkilâta kavuşan Osmanlı denizcilik faaliyetinin merkez üssüdür. Osmanlılar tersane yerine önceleri "liman" kelimesini kullanırken XVI. yüzyılın başlarından itibaren daha çok İtalyanca "darsena" kelimesine benzeyen "tershâne"yi (tersâne) kullanmaya başlamıştır. Tersane kelimesi, Arapça "dârü's-sinâa" terkininin birçok Akdeniz ülkesi tarafından uzun süre değişik biçimlerde kullanıldıktan sonra Türkçe'ye geçmiştir. İspanyolca'da "ataruzana, arsenal, darsena"; Portekizce'de "darsanale, drasena"; Malta dilinde "tarzna, tarznar"; İtalyanca'da "arsenale, darsena" şekline girmiştir (*Lingua Franca*, s. 428-430). Osmanlı belgelerinde "gemi inşa edilen gözler" mânasına ilk defa 920'de (1514) "tershâne" (BA, *Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 272) ve Pîri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinde Alanya Tersanesi için "dershâne" biçiminde geçmiş ve çok geçmeden (1527) Galata'daki gemi inşa üssüne "tershâne" adı verilmiştir. Galata Tersanesi, Barbaros Hayreddin Paşa zamanında Tersâne-i Âmire olmuştur. Osmanlılar, sahillere ulaştıktan kısa bir süre sonra gerek Bizans'tan intikal eden gerekse denizci Anadolu beyliklerinden kalan İzmit, Gemlik, Edincik, Gelibolu ve İstanbul'daki Kadirga Limanı gibi eski tersanelerden yararlanmış, Sinop ve bugün hâlâ varlığını koruyan Alanya gibi Selçuklu tersaneleri de Osmanlılar tarafından kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk teşekküllü tersanesi 1390'da Yıldırım Bayezid tarafından Gelibolu'da Bizans'tan kalan tersanenin yerinde kurulmuştur. Bu dönemde burası liman diye geçer.

Fâtih Sultan Mehmed'in ilk nüvesini oluşturduğu Galata Tersanesi'ne II. Bayezid'in birkaç ilâvesi dışında asıl şekil veren hükümdar Yavuz Sultan Selim'dir. Güçlü bir donanmaya sahip olmak amacıyla daha Çaldıran seferi öncesinde tersane inşası için bazı kararlar alındı. Venedik'in İstanbul balyosu Nicolò Giustinian'ın 30 Haziran 1513 tarihli raporuna göre tahta çıkışının ertesi yılı Yavuz Sultan Selim, Gelibolu ve İstanbul'da her biri 100 gözlü 200 kadirga kapasiteli büyük tersanelerin yapılması için emir verdi. 200.000 duka alının tahsis edilen bu tersane gözlerinin inşaatı, 1513-1514 yılı kış mevsiminde Gala-

TERSÂNE-İ ÂMİRE

ta surlarının batısındaki koyda eski Ceneviz Tersanesi'nin olduğu yerde başladı. Buradaki yamaçta bulunan kabirler nakledilip açılan alan tersane yapımına tahsis edildi. 1513 sonbaharında ilk dört gözü tamamlanan tersanenin yapımı Gelibolu sancak beyi İskender Bey tarafından sürdürüldü; 1514 baharında bir ayda elli ve yaz sonuna kadar 100 tersane gözü bitirildi. Böylece gemi inşası için olduğu kadar donanmanın seferden dönüşünde gemilerin kış mevsimini karada ve korunaklı bir şekilde geçirmesi, gerektiğinde bakımlarının yapılması için iki tarafı duvar, üstü kapalı tezgâhlar / gözler hazırlandı. Bu tersane gözleri kıyıda bitişik nizam yapılmıştı ve kalın duvarlarına karşılık çatıları kiremit kaplıydı. Bir veya iki kadirga alabilecek kapasitede olan gözlerin yanında kürek vb. gemi donanım malzemesinin konulduğu taştan yapılmış, üstü kurşun kaplı ambarlar bulunuyordu. Tersane gözlerinin arkasında kadirga yapım malzemelerinin muhafaza edildiği, üzerleri düz ve kurşunla kaplı birer mahzen vardı. Tersane gözlerinin kara ve deniz tarafı açık bırakılmıştı. Tarihçi Âlî Mustafa Efendi'ye göre tersane gözleri Frenk ülkelerindeki gibi inşa edilmişti.

Osmanlı kaynaklarına göre Galata'dan Kâğıthane deresine kadar uzanan yerde 500 göz olarak yapılması tasarlanan tersane 1515'te 160 göz olarak tamamlandı. Böylece daha önce Gelibolu'da üslenen tersane faaliyetleri İstanbul'a taşındı. İnebahtı'dan (1571) sonra donanmanın güçlendirilmesi için başlanan faaliyetler arasında Tersâne-i Âmire'ye yapılan ilâveler önemli yer tutmaktadır. Mevcut tersanenin yakınındaki Hasbahçe'den bir miktar yer ayrıldı; sekiz gemi inşasına uygun sekiz kemerli bir tersane kurulup Tersâne-i Âmire genişletildi. XVII. yüzyılın ortalarında tersane gözlerinin sayısı kullanılabilir halde 140 kadardı. Bu arada tersane müştemilâtına bazı ekler yapıldı. Tersane gözleri zaman zaman tamir ediliyordu. 1659'da hasar gören üç göz tamir edildi ve bu esnada gözler arasındaki duvarın üstünde bulunan oluklar kurşunla kapatıldı. Tersane gözlerinde en çok tamir edilen kısımlar, gemilerin üzerine alındığı kızaklarla gemileri denize indirip kızağa çekmek için kullanılan ve felenk denilen yuvarlak ağaç kütüklerdi.

Sokullu Mehmed Paşa'nın kaptan-ı der-yâlığı zamanında (1546-1549) kadirgaların malzemelerini muhafaza maksadıyla her gözün arkasına bir mahzen yapıldı; tersanenin kara tarafı dışarıdan görünmeyecek

biçimde bir duvarla çevrildi. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Tersane binaları arasında Baruthâne Kulesi, yetmiş kapudan mahzeni, kürekhâne, yedi kurşunlu mahzen, yeni divanhâne, Sanbola Zindanı, Cirit Meydanı Kasrı, Şahkulu Kapısı ve Meyyit İskelesi Kapısı yer alıyordu. XVI. yüzyılın sonlarında tersanede gemi inşası ve tersanenin levazımatı için gerekli demir, çivi, bakır kap, kurşun levha, lenger, kendir, halat, varil, yelken, tente, top ve fanusların korunduğu Mahzen-i Sürb ile (Kurşunlu Mahzen) kerestelerin korunduğu Mahzen-i Çüb müstakil mahzenler halinde ikiye ayrıldı.

Osmanlı Devleti'nin büyük tersaneleri dışında Karadeniz ile Akdeniz kıyılarında, Süveyş ve Basra gibi uzak denizlerde, Tuna ve Fırat gibi nehirler üzerinde, gemi inşa edilebilir bütün sahillerde Tersâne-i Âmire'ye bağlı tersaneler mevcuttu. XVIII. yüzyılın başlarına kadar Karadeniz sahillerinde kırk dört, Tuna nehri üzerinde altı, Marmara ve Ege kıyılarında on beş olmak üzere toplam altmış beş tersane ve gemi inşa tezgâhı bulunduğu tesbit edilmektedir. Bunlar arasında Gelibolu, Sinop, Samsun, İzmit, Kefken, Süveyş, Birecik, Basra, Rusçuk önemli yer tutmaktadır. Savaş gemileri bu tersanelerde tekne halinde inşa edildikten sonra donanımları için Tersâne-i Âmire'ye getiriliyordu. Bu özellikleri sebebiyle Tersâne-i Âmire XVI-XVII. yüzyıllarda Akdeniz dünyasındaki emsalleri arasında tekti ve bir benzeri yalnız Venedik'te bulunuyordu. Öte yandan Tersâne-i Âmire Osmanlı sanayiinin değişimine öncülük etmiş ve modernleşme gelişmelerine sahne olmuştur. Kuruluşundan itibaren kürekli ve yelkenli her çeşit geminin inşa edildiği, donanım ve tamirlerinin yapıldığı bu kurum zaman içinde bütün Haliç kıyılarına yayıldı. Tersâne-i Âmire gemi inşa tezgâhları, havuzları, malzemenin korunduğu mahzenleri, iplikhâ-

ne, demirhâne, lengerhâne gibi imalâthaneleri, cami, çeşme, hastahane ve zindan gibi sosyal tesisleriyle tam bir bütün oluşturuyordu.

Tersâne-i Âmire'de inşa edilen gemilerin teknolojik özellikleri yüzyıllar içinde değişim gösterdiği gibi tersane kurumlarında da değişim gerçekleşti. Bu sebeple üç ayrı dönemin izlerini bulmak mümkündür. Birincisi imparatorluğun kuruluşundan XVII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden kürekli gemiler, ikincisi XIX. yüzyılın ortalarına kadar süren yelkenli gemiler, üçüncüsü imparatorluğun yıkılışına ve günümüze kadar gelen buharlı gemiler dönemidir. Tersane'de inşa edilen kürekliiler arasında yer alan kadirga, mavna, başarda, kalyata, pergende, firkate, karamürsel, şayka, üstü açık, çekeleve, kayık, kancabaş vb. gemiler oturma sayısına ve büyüklüklerine göre değişiyordu. Bu tür savaş gemileri içinde en çok kullanılanı ve asıl vurucu gücü teşkil eden kadirga idi. Osmanlılar, esas itibarıyla Venedik gemi inşa tekniklerini benimsemekle birlikte Barbaros Hayreddin Paşa kadirgalarda bazı değişiklikler yaptı ve bir Türk kadirga tipi meydana getirdi.

Yelkenliler arasında kalyon, burtun, barça, ağrıbar, firkateyn, kapak, şalope gibi gemiler bulunuyordu. XVII. yüzyılın sonlarında kadirga yapımı azalırken kalyon inşasına hız verildi ve XVIII. yüzyılda üç ambarlı büyük kalyonlar ortaya çıktı. Kalyonculuğun gelişmesiyle birlikte Osmanlı donanması Çeşme yenilgisine (1770) kadar Akdeniz'de üstünlüğü elinde tuttu. Bu dönemde donanmada gerçekleşen modernleşme çabaları arasında yeni tekniklerle Tersâne-i Âmire'de kalyon yapılmasına başlandı. Fransız gemi mühendisi Brun ve ekibi Tersane'de ve diğer taşra tersanelerinde pek çok kalyon ve firkateyn inşa etti. Navarin savaşı (1827) yelkenli gemilerin

1831 yılına ait bir çekmecenin üzerinde Tersâne-i Âmire ve Haliç'te kalyonların tasviri (TSMK, CY, nr. 455)

âdeta sonu oldu. Osmanlı donanmasında İngiliz yapımı ilk buharlı geminin Sürat adıyla 1827'de kullanılmasıyla yeni bir dönem başladı. 1830'dan itibaren Osmanlı gemi inşa teknolojisinde Amerikalı uzmanlar ön plana çıktı. Rhode'in planlarına göre Tersâne-i Âmire'de yapılan savaş gemileri Türk denizcileri tarafından beğenildi ve 1837'de Eser-i Hayr adlı ilk Osmanlı buharlı gemisi Tersane'deki Aynalıkavak'ta inşa edildi. Tanzimat'la birlikte bu tür gemiler yavaş yavaş yelkenlilerin yerini almaya başladı. Kısa sürede sayıları on sekizi bulan buharlı gemilerin makineleri, çarkçı ve makinistleri dışarıdan getiriliyordu. En önemlileri Mecidiye, Tâif ve Eser-i Cedîd olan bu gemiler daha çok deniz ticareti ve posta işleriyle asker ve eşya taşımada kullanılıyordu.

Osmanlı donanmasının kürekli ve yelkenli dönemindeki gemi sayısında önemli iniş çıkışlar görülür. Bunda özellikle XVI ve XVII. yüzyıllardaki büyük deniz savaşları etkili oldu, donanma için sürekli biçimde yüzlerce gemiyi hazır tutmak gerekiyordu. Nitekim İnebahtı yenilgisinin ardından kış döneminde tersanelerde 200'den fazla kadirge ve başarda inşa edildi. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kaptanıderyâlığı zamanında (1635-1638) her yıl kırk kadirganın Tersane'de hazır bulunulması kanunnâmede yer aldı. 1701 tarihli Bahriye Kanunnâmesi'nde bu maddede kalyonlar için de korundu. Donanmanın sefer hazırlığı içinde bulunduğu yıllarda Tersâne-i Âmire'de büyük bir faaliyet görüldüğü halde barış dönemlerinde ancak ihtiyaç nisbetinde gemi inşa edilmekteydi. XVII. yüzyılın ilk yarısında birkaç deniz seferi dışında savaş için donanma sevk edilmediğinden gemi yapımı barış zamanına uygun miktarda tutuldu. Girit seferiyle birlikte (1645-1669) gerek İstanbul'daki Tersâne-i Âmire'de gerekse taşra tersanelerinde hummalı bir faaliyet başladı. Gemilerin savaşlar sırasında yara alarak veya şiddetli fırtınalarda alabora olarak batması yahut düşman eline geçmesi sonucu sayılarının azalması yüzünden donanma mevcudunu tamamlamak için gemi yapım ve tamir faaliyetleri sürdürülmekteydi. XVII. yüzyıl boyunca İstanbul'daki Tersane'de 300 gemi inşa edildi, 800 gemi onarıldı; ince donanma ve kayık türü gemiler bu sayının dışındadır. Osmanlı deniz tarihindeki en büyük gemi zayıtı İnebahtı'da en az yetmiş beş, Girit seferi sırasında (1655) yetmişden fazla idi; Çeşme'de (1770) otuza, Navarin'de (1827) elli yediye ulaştı. Fırtınalar yüzünden kay-

bedilen gemiler arasında 1675'te Kaptanıderyâ Köse Ali Paşa idaresindeki Karadeniz filosundan yedi, ertesi yıl Seydizâde Mehmed Paşa idaresindeki donanmadan yirmi ve ondan sonraki yıl yirmi iki geminin battığı tesbit edilmektedir. Bu zayıtların hemen ardından başta Tersâne-i Âmire'de ve diğer tersanelerde yoğun bir gemi inşa faaliyeti yürütülüyordu.

Tersâne-i Âmire'nin idarî yapısı kaptan paşanın nezareti altında Tersane ricâli ve Tersane halkı diye ikiye ayrılıyordu. Daha çok idareci konumunda olan Tersane kethüdâsı, Tersane ağası, Tersane emini ve onun maliye dairesinde çalışan kâtip, rûznâmçeci, ücret kâtibi, kereste ve kurşun mahzenleri kâtipleri, liman ve zindan kâtipleriyle evrak dairesinde çalışan Tersane reisi, defter emini, defter kethüdâsı ve liman reisi, başçavuş, Tersane çavuşları, gümler, odabaşılar, saka ve demircibaşı, kalafatçibaşı gibi sanat gruplarının sorumluları bulunuyordu. Kalyon döneminden sonra kalyon nâzırı, kalyon defterdarı ve kalyon kâtibi Tersane idarecileri arasında yer aldı. Tersane halkı gemi reisleri, azabeller, marangoz, kalafatçı, kürek yontucu, demirci, tamirci, makaracı, üstüpücü, kumbaracı, vardıyan, gümi, nöbetçi ve mütekâid gibi tersane görevlilerinden meydana geliyordu. Tersane halkının sayısı 1570'lerde 2650'ye ulaştı. XVII. yüzyılın sonlarında bu sayının 800 civarına düşmesi Tersane'nin idarî yapısındaki değişiklikten kaynaklanan bir azalma olduğunu düşündürmektedir.

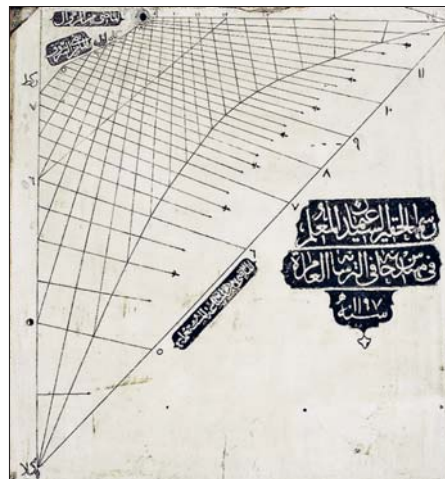
Tersane'deki bütün işler kaptan paşanın nezaretinde ve Tersane emini tarafın-

dan yürütülüyor, yapılan harcamalar Tersane emini tarafından bir muhasebe defterine kaydediliyordu. Tersane emininin muhasebesi başdefterdarın onayından sonra sadrazama sunuluyordu. Gemi inşası için lüzumlu bütün malzemenin teminiyle Tersane emini görevli idi. Özellikle Tersane'ye yakın veya uzak, ocaklık denilen orman bölgelerinden kereste, sütun, ayrıca demir, çivi, kurşun, katran, zift, balık yağı, don yağı, bal mumu, boya, keten, üstüpü, kürek, lenger, pusula, yelken, tente, çuka ve makara gibi malzemenin getirilmesi veya üretilmesi işini Tersane emini yürütüyordu. Kürekli gemiler döneminde gemilere kürekçi ve halatçı temini yine Tersane emininin görevleri arasında idi. Zaman zaman deniz hizmetine ayrılan vilâyetlerden on binlerce kürekçinin ocaklık olarak toplanması ve gemilere teslim edilmesi büyük bir sorumluluk gerektiriyordu. Gemilerdeki mürettebatın ve savaşçıların yiyecek ve giyecek ihtiyaçları da Tersane emini tarafından sağlanıyordu. Tersane Eminliği 1804'te kaldırılarak yerine Umûr-ı Bahriyye Nezâreti kuruldu. 1805'te denizcilikle ilgili islahat masraflarını karşılayabilmek için Tersane Defterdarlığı ve müstakil Tersane Hazinesi ihdas edildi. 1845'te Tersâne-i Âmire Nezâreti kuruldu.

En önemli askerî ve sivil eğitim kurumlarından olan Mühendishâne ve Mekteb-i Tıb Tersane içinde kurulmuştu. Tersane'de denizcilik eğitimi vermek üzere Hendese Odası adıyla, darağacının bulunduğu yerde eski gemilerin çekildiği bir hangar içinde 1189'da (1775) açılan Tersane Mühendishânesi, 1784'te Tersane Zindanı yanında üç ambarlı kalyonların yapıldığı bölgede birkaç odalı yeni bir binaya taşındı. 1795'te Hasköy'de Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün'un kurulmasıyla birlikte ikiye ayrıldı ve Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyün gemi yapım mühendisliği ve harita-coğrafya (seyr-i sefâin) eğitimine tahsis edildi.

Tersâne-i Âmire'de kalyonların kolayca tamir edilmesine ve bakımına imkân sağlayan Büyük Havuz, III. Selim devrinde 1797-1800'de tamamlandı. Zaman içinde geçirdiği tamirler dışında 1874-1876 yılları arasında kara yönünde genişletildi. İkinci havuz II. Mahmud döneminde 1821-1825'te, üçüncü havuz Abdülmecid-Abdülaziz devrinde 1857-1870'te tamamlandı. Tersane Bahçesi ve Aynalıkavak Sarayı paşahlar için dinlenme yeri olarak tahsis edildi. 1805'te ahşaptan yapılan bir has-tahane Tersane'de hizmete girdi; yanında

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın yaptırdığı güneş saati (İstanbul Deniz Müzesi, nr. 2313)

TERSÂNE-İ ÂMİRE

1806'da bir Tıbhâne açılarak ilk defa tıp tahsiline başlandı. Tersâne-i Âmire 1913'te bölünerek Taşkızak Tersanesi donanmaya, Camialtı ve Haliç tersaneleri İnşâât-ı Bahriyye Şirket-i Osmâniyye'sine devredildi. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile Tersane'de gemi inşa faaliyetleri tamamen durdu. Nihayet 1925'te yapılan yeni bir düzenlemeyle Taşkızak Tersanesi Deniz Kuvvetleri'ne, Camialtı ve Haliç tersaneleri Türkiye Seyrüsefâin İdaresi'ne devredildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Lingua Franca, s. 428-430; *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri* (nşr. Halil Sahillioğlu), İstanbul 2002, s. 70-74, 114, 146-149, 161-162, 163-164, 206; Âli Mustafa Efendi, *Kühû'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 184^b-185^b; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahât Hareketleri ve Bahriye Nezâretinin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985; W. Müller-Wiener, "Zur Geschichte des Tersâne-i Âmire in İstanbul", *Türkische Miscellen: Robert Anhegger Armağanı*, İstanbul 1987, s. 253-273; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2002; a.m.f., *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul 2005; a.m.f., "İmparatorluk Donanmasına Doğru: Tersâne-i Âmire'nin Kuruluşu ve Denizlerde Açılım", *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi* (ed. İdris Bostan – Salih Özbaran), İstanbul 2009, I, 122; Kemal Beydilli, "Savaş Eğitiminde Okullar (1775-1807)", a.e. (ed. Zeki Ankan – Lütfü Sançar), İstanbul 2009, II, 274-279; C. Imber, "Tersâne", *EP* (İng.), X, 420.

İDRİS BOSTAN

TERSANE SARAYI

(bk. AYNALIKAVAK SARAYI).

TERŞİH

(الترشیح)

Bir ifadeye kendi sayesinde edebî anlam yüklenen destekleyici öge anlamında belâgat terimi.

Sözlükte "terlemek, nemlenmek, sızmak" anlamlarındaki **reşh** (**reşehân**) kökünden türeyen **terşih** "terbiye etmek, yetiştirmek, bir kimseyi bir göreve hazırlamak" demektir (*Lisânü'l-Arab*, "rşh", md.). Belâgatta terşih bir ifadeye kendi sayesinde edebî anlam yüklenen destekleyici ve hazırlayıcı ögedir (İbn Ebü'l-İsba', s. 271; İbn Hicce, II, 297; Nablusî, s. 106). Terşih'te bir lafzın başka bir lafzı edebî kullanıma hazırlaması, edebî bir anlam yüklenmesi için onu desteklemesi söz konusudur. Bundan dolayı terşih müstakil bir sanat olmadığı gibi herhangi bir edebî sa-

natla da sınırlı değildir; istiare, tevriye, tıbâk (tezat) gibi birçok edebî sanatı hazırlayıcı, destekleyici ve pekiştirici öge biçiminde bulunur (İbn Ebü'l-İsba', s. 273; İbn Hicce, II, 297; İbn Ma'sûm, VI, 163). Fahreddin er-Râzî ile Sekkâkî muhtemelen istiâre-i terşih'iye (muraşşaha) bağlamında terşih terimine temas eden ilk müelliflerdir. Râzî'ye göre bu tür istiârede terşih, "müstear minh (müşebbeh bih) tarafına itibar edildiğini gösteren ve onunla ilgili olan ilâve ifadeler" anlamına gelir (*Nihâyetü'l-icâz*, s. 249). Sekkâkî'ye göre ise müstear minh tarafını güçlendiren, onunla ilgili tâli vasıf ve kayıttır (*Miftâhu'l-ülûm*, s. 385). Terşihî müstakil bir edebî tür gibi ele alıp açıklayan ilk yazar İbn Ebü'l-İsba' olmuştur. Daha sonra İbn Hicce, Süyûtî, İbn Ma'sûm, Abdülganî en-Nablusî ve Cermânûs Ferhâd gibi müellifler onun ortaya koyduğu tanım ve çerçeveyi aynen nakletmiş, örnekleme dışında kayda değer bir şey eklememiştir.

Terşih'in istiare bağlamında kullanımına örnek olarak "أولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى، وأولئك الذين اشتروا الهدى بالضلالة باهدي، فمأ ربحت تجارتهم" (Onlar dalâleti hidayet karşılığında satın aldılar da ticaretleri kâr etmedi) âyeti (el-Bakara 2/16) zikredilebilir. Burada satın alma (iştirâ) "değişme" (istibdâl) mânasında istiâre-i asliyye şeklinde kullanılmış, bu asla uyararak "değiştiren" (استبدلوا) anlamında "satın aldılar" (اشتروا) istiâre-i tebeyyesi gerçekleşmiş, müşebbeh bih olan "satın aldılar" ifadesini güçlendirmek için onunla ilgili bir terşih kaydı mahiyetinde "ticaretleri kâr etmedi" ifadesi istiareye ek olarak getirilmiştir. Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'nin istiare konusunda kaleme aldığı *Ferâ'idü'l-fevâ'id* adlı eserinin üçüncü bölümünde terşih meselesi ayrıntılı biçimde ele alındığı ve özgün bir yaklaşım ortaya konulduğu için esere *er-Risâletü't-terşih'iyye* adı da verilmiştir.

Terşih'in tevriye bağlamında kullanımına örnek olarak "ادكرني عند ربك فأنسبه الشيطان" "ادكرني عند ربه" (Beni efendinin yanında an, ancak şeytan efendisine anmayı ona unutturdu) âyeti (Yûsuf 12/42) verilebilir. Burada "ربك" (efendinin) lafzı, "ربه" kelimesini tevriye eksenli bir anlam (uzak anlamı olan "efendi, sahip" anlamı) yüklenmesi için hazırlayan bir terşih işlevi görmüştür. Zira "ربك" kelimesiyle hem "Allah" hem "kral, efendi, sahip" anlamı murat edilebilir. Söz, "ادكرني عند ربك" (Beni efendinin yanında an) cümlesi anılmadan sadece "فأنسبه الشيطان ذكر ربه" (Şeytan efendisine anmayı ona unutturdu) ifadesiyle sınırlı kalsaydı o zaman "ربه" lafzı sadece Allah'a yönelik olacak, "kral, efendi" anlamına hamli (tevriye) imkânsız hale gelecekti. Sadece

"kral" anlamını yüklenme durumu olan "ربك" lafzının önceden anılmasıyla "ربه" lafzına her iki anlamı yüklenme imkânı verilmiş ve uzak anlamın kastedilmesini hazırlayarak tevriye sanatının icrasına imkân sağlanmıştır (İbn Ebü'l-İsba', s. 273-274; İbn Hicce, I, 249). Hz. Ali'nin Eş'as b. Kays hakkındaki "وهذا كان أبوه ينسج الشمال باليمين" (Bunun babası sağıyla kadife ihramlar, örtüler diker) sözünde de "yemîn" (sağ el) ifadesi geçmeseydi veya onun yerine "el" (يد) kelimesi kullanılsaydı "şimâl'in yakın anlam olarak "sol el" ve uzak anlam olarak "kadife ihramlar, örtüler" anlamında tevriyeye hamli mümkün olmazdı (İbn Ebü'l-İsba', s. 271).

Terşih'in tıbâk sanatı bağlamında kullanıma örnek olarak da Mütenebbî'nin, "لو رأيت لهيبه يا جنتي لظننت فيه جهنما" (Bir kalbin çarpıntısı ki [içinde tutuşan] âlevini görseydin ey cennetim / [o kalbin] içinde cehennem [tutuşuyor] zannederdin) beyti (*Divân*, IV, 28) zikredilebilir. Çünkü beyitte "يا جنتي" lafzı "جهنم" lafzını tıbâk eksenli bir kullanıma hazırlamıştır. Onun yerine "يا ميني" (ey arzüm), "يا بغيبي" (ey maksudum) gibi başka bir ifade kullanılsaydı beyitte tıbâk sanatı söz konusu olmayacaktı (İbn Ebü'l-İsba', s. 271-272; İbn Hicce, II, 297).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 420-421; Mütenebbî, *Divân* (Ukberî, *et-Tibyân fi şerhi'd-Divân* içinde, nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Beyrut 1397/1978, IV, 28; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Beyrut 1385/1965, s. 232; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyetü'l-icâz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 249; Ebü Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm* (nşr. Nâim Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 385; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrü't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1416/1995, s. 271-274; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Sayda 1426/2006, I, 249; II, 297-298; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'* (nşr. Şâkir Hâdî Şükür), Necef 1388/1968, VI, 163; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Ne-feḥâtü'l-ehzâr*, Beyrut 1404/1984, s. 106-107; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muşâlahâti'l-belâgiyye ve teḥavvürühâ*, Bağdad 1406/1986, s. 132-134; İn'âm Fevâl Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-belâğa*, Beyrut 1413/1992, s. 305-306.

HALİL İBRAHİM KAÇAR

TERTİB

(الترتيب)

Filâlîler'de

XIX. yüzyılın sonları ile
XX. yüzyılın başlarında yapılan
vergi düzenlemesi.

Sözlükte "sıralamak, düzenlemek" anlamındaki **tertîb** kelimesi, Filâlîler'de XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında yapılan ve daha sonra Fransa himaye yö-